İran Türkleri

Bilgehan Atsız Gökdağ*

Tarih boyunca Türklerin yönetimi altında olan İran coğrafyası M.Ö.3000'lerde Türkler tarafından kurulan "Kuti" Devletinin de üzerinde yer aldığı bir toprak parçasıdır. Türklerin ana yurdunun bu bölge olduğuna dair araştırmalar günden güne artmaktadır. (Celilov, 2000:34). İran'da Fars-Med-Sasanî egemenliği ise yaklaşık 500 yıl sürmüştür. Bu tarihî gerçeklerden yola çıkıldığında İran'ın çok eski bir Türk yurdu olduğunu apaçık görmek mümkündür. Başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türkmenler, Kaşkaylar, Horasan Türkleri, Halaçlar, Sungurlar, Ebiverdiler, Kazaklar ve Özbekler gibi Türk grupları İran'ın belirli bölgelerinde yaşamaktadır.(Blega, 1997:272). İran İstatistik Merkezine göre ülke nüfusu 2011 yılında yapılan sayımda 75.149.669 olarak tespit edilmiştir. (http://www.amar.org.ir/Portals/1/Iran/90.pdf) İran'da yaşayan Türklerin nüfusu ile ilgili kesin bir rakam bulunmamaktadır. Ali Rıza Sarrafi İran Türklerinin 2005 yılındaki sayısını yaklaşık 30-33 milyon olarak vermektedir.(Sarrafi, 2005:2). Aygün Attar sayı belirtmeyip Türklerin ülke nüfusunun en az %40'lık oranına sahip olduğunu zikreder. (Attar, 2006:223). Cevat Heyet, 2008 yılı için 30 milyon Türkün İran'da yaşadığını belirtir. (Heyet, 2008:282). İran üzerine yapılan en son çalışmalardan biri olan "Türklerin İran'ı" adlı eserde ise toplam Türk nüfusu 30.855.205 olarak kaydedilirken, 2006 yılındaki 70.049.262 olarak tespit edilen nüfus esas alınmıştır.(Albayrak, 2013:370). Yalçın Sarıkaya İran Türklerinin oranını genel nüfusun içinde üçte bir olarak verir. (Sarıkaya, 2007:135). Bradley'e göre İran'daki Azerbaycan Türkleri, nüfusun dörtte birini oluşturmaktadır. (Bradley, 2007:187). Brenda Shaffer İran'da Sadece Azerbaycan Türklüğünü genel nüfusun üçte bir veya dörtte birini oluşturduğunu belirtir.(Shaffer, 2002:225) 2011 yılında İran Dışişleri Bakanı olarak Türkiye'ye gelen Ali Ekber Salihi, *"Türk milleti bizim kardeşimizdir. Karşılıklı ilişkilerimizin gelişmesinden mutluluk duyuyoruz. Kültürel benzerliklerimiz bu iki toplumu bir araya getirmek için önemli bir etken. Neredeyse aynı dili konuşuyoruz. İran'ın yüzde kırkı Türkçe konuşuyor. Bu zaten büyük bir bağ"* diyerek İran'da 30 milyonluk Türk varlığına işaret etmiştir. (Salihi, 2011)

İran'da yaşayan Türklerin büyük bir çoğunluğu, ülkenin resmî mezhebi olan Şiîliği benimsemiştir. Ülkede Sünnîlik, Musevilik, Hıristiyanlık ve Zerdüştlük de yasaldır. Türkler ve Kürtler arasında mensupları bulunan Şiîliğin Heterodoksi yorumu da sayılan Alevîlik, Kızılbaşlık, Bektaşîlik diye de adlandırılan anlayışlar ise yasadışı sayılarak tanınmamaktadır. İran'da Türkmen Sahra olarak adlandırılan ve Gülistan ile Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş bir coğrafi alanda 2 milyon civarında Türkmen Türk'ü yaşamaktadır. Sünnî anlayışa sahip olan Türkmenler, bundan dolayı zaman zaman ayrımcılığa da tabii tutulmaktadır. İran'da en kalabalık Türk Topluluğu olan Azerbaycan Türkleri ile birlikte Kaşkay, Halaç, Sungur, Ebiverdi ve Horasan Türkleri Şiî dairesi içinde bulunan Türk topluluklarıdır. Sünnî İran Türkmenlerinin dışında kalan İran Türklüğünün sayısı 29 mil-

(*) *Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Karadeniz Araştırmaları Merkezi Başkanı.*

yondur. Bu rakam aynı zamanda İran'daki Şiî Türklerin de sayısını göstermektedir.

Türk nüfus İran'ın hemen her yerinde dağınık olarak görülebilir. Ancak, İran'ın kuzeybatı, kuzeydoğu ve güney toprakları Türk soylular için sıkışık, yoğun hayat alanıdır. "Azerbaycan Türkleri bugün Doğu Azerbaycan (hepsi), Erdebil, Zencan, Batı Azerbaycan (alanının yarısı), Hemedan (alanının çoğu), Gilan, Merkezi Tahran (az bir kısmı), Kürdistan (az bir kısmı), Kazvin (hepsi), Kum (az bir kısmı) 'ostan'larına bölünmüş olan "Azerbaycan" toprakları ile Horasan Ostanının kuzeyi Elburz dağlarından Basra körfezine, Afganistan'dan Irak sınırına dek uzanan Güney Merkezi İran'da Türkmenler, Horasan ve Mazendaran Ostanlarında yani Türkmen Sahrada–Yomut boyu Bendere Türkmen, Gamıştepe, Akkale, Ecemli, Hocanefes, Ayderviş, Gombet ve çevresi, Peyker, Deveci, Aksahne, Daşlıburun, Gamışan, Dügüncü, Yılga vd., Göklen boyu, Kalele, Cergelan, Ayderviş, Gildağı, Karabalkan, Muravetepe, Hisarce, Göklen, Gombet yakınları, Bocnurd kentinin kuzeybatı dağlık kesimine uzanan alanlar, 1.Dünya Savaşı sırasında gelip yerleşen Nohilli, Miçerli ve Tekeler ise, Cergelan, Gombet yakınları ve Bocnurd'un batısı, Tekeler Türkmen Sahra'nın uzak doğusunda Hesarçe'de. Türkmenler son yıllarda Gombedi Kavus'da yoğunlaşmışlardır. Deregez ve Serahs bölgelerinde de Türkmenler vardır. Halaçlar, Save, Kum, Erak, Tefreş kentleri arasında serpilmiş 40-50 köyde, Halacistan'da yaşarlar. Halacistan'ın önemli bölümü Caferabad ve Kohek ilçeleri ile birlikte Merkezi Ostan'dan ayrılıp Kum Ostan'ına bağlanmıştır. Kazaklar Horasan ve Mazendaran Ostanlarında, Gorgan'da Benderi Türkmen'de Gombedi Kavus'da (Çay boyunda); Özbekler Afganistan iç savaşı sırasında gelip yerleşenler Gorgan'da Kuçan, Şirvan, Deregez, Kelat, Dugai ve Lenger'de 10-30.000 kişi civarında bulunurlar." (Barutçu-Özönder, 2002:102-103).

Bin yıla yakın İran yönetimini elinde bulunduran ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan İran Türklerinin siyasi durumu oldukça ilginçtir. Kaçarlar döneminde Türklerin İran'daki konumunu anlatan Mehmet Emin Resulzade; İran Türklerinin ne Rusya'da olduğu gibi mahkûm, ne de Türkiye'de olduğu gibi hâkim bir millet olmadıklarını ve Farslarla hukukta eşit vatandaş hâlinde olup aynı haklara, aynı imtiyazlara sahip olduklarını belirtiyor. Resulzade'ye göre İran hükümdarlarının Türk olması Türklere özel bir ayrıcalık bahşetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır. (Resulzade, 1993:17). Fakat ne yazık ki, Kaçarların hâkimiyetinin sona ermesi ve Pehlevi sülalesinin iş başına gelmesiyle İran Türkleri, ikinci dereceli vatandaş düzeyine düşerek üvey evlat muamelesi gördüler.

20. yüzyılda İran Türkleri arasında bazı millî hareketlerin vuku bulduğunu görmekteyiz. Rusya'da 1905 ihtilalinden sonra Azerbaycan'da özgürlük ve millî hükümet kurma fikirleri kuvvetlenmiş ve bu gibi fikirlerin yarattığı hareketler İran'da Meşrutiyet inkılâbına sebep olmuştur. Meşrutiyet tarihinin de gösterdiği gibi, İran'da Meşrutiyet inkılâbı hem düşünce hem de hayata geçirilmesi bakımından en çok Azerbaycanlı yazar ve şairlere borçludur. O dönemde, Settar Han önderliğinde Tebriz merkez olmak üzere başlayan özgürlük hareketi başarıyla ilerlemiş, 1907'den itibaren Rus-İngiliz anlaşmaları karşısında sıkıntıyla karşılaşılmıştır. Rıza Han döneminde etnik gruplara uygulanan asimilasyon politikası İran'da millî hareketlerin biçimlenmesine yol açtı. 1945'te Seyid Cafer Pişeveri önderliğinde kurulan Azerbaycan Özerk Hükümeti Tahran yönetiminin kanlı müdahelesi sonucu bir yılsonunda yıkılmasına rağmen onun taraftarları düşüncelerini devam ettirdiler. 1945-1946 yılları arasında Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan Özerk Hükümeti özellikle kültür ve eğitim alanında önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu kısa sürede Türkçe, Azerbaycan Özerk Hükümeti sınırları içinde resmî dil olarak ilan edilmiş, okullarda ve devlet kurumlarında kullanıl-

maya başlamış ve ilkokul öğrencileri için *Ana Dili* adlı altı ciltlik ders kitabı yayınlanmıştır. Tebriz Üniversitesi'nde Türkçe eğitim ve öğretim; Tebriz radyosunda ise Türkçe yayın yapılmaya başlandı. *Azerbaycan* gazetesi Azerbaycan Demokrat Partisi'nin (Fırkasının) resmî organı olarak siyasî, edebî ve sosyal konularda makaleler neşretti. Onlarca Türkçe kitap, dergi ve gazete yayımlandı. Tebriz'de Güney ve Kuzey Azerbaycan şairlerinden ibaret bir şairler meclisi oluşturuldu. Sahir, Sehend, Balaş Azeroğlu, Medine Gülgün, H. Biluri, Y. Şeyda ve birçok ünlü şair ilk Türkçe şiirlerini orada okudular. Şairler meclisinde okunan şiirler toplanarak 1945 yılında *Şairler Meclisi* adlı 80'den fazla şairin şiirlerini içeren bir antoloji şeklinde neşredilmiştir. 1941-1946 yılları arasında ülkenin yabancı güçler tarafından işgali sırasında ve merkezî hükümetin zayıfladığı bir dönemde Azerbaycan sosyal ve siyasal mücadelelerin odak noktası hâline geldiği gibi Azerbaycan Türk edebiyatı da canlanmaya başlamıştır. O zamana kadar daha çok gazel ve hiciv türünde şiirler yazan Ali Fitret, M. Biriya, H. Sahaf ve Mahzun gibi şairler artık millî ve içtimaî konularda şiir yazmaya başladılar. Uzun yıllar yasaklı ve sıkıntılı ortamda yaşadığından dolayı Farsça şiir yazan Habip Sahir'in Türkçe şiir yazması için güzel bir ortam sağlandı. Azerbaycan Özerk Hükümetinin 1946 yılında kanlı şekilde ortadan kaldırılmasından sonra Türkçe yayınlanmış olan bütün kitaplar toplatılıp imha edildi ve Türkçe yeniden yasaklandı.

1960'lı yıllarda rejim millî azınlıkların tarihine, diline, edebiyatına, folklor ve etnografyasına ait bazı eserlerin neşrine imkan tanıyordu. Azerbaycan'ın ayrı ayrı şehirlerinin etnografyası hakkında monografi ve makaleler de yayımlandı. Azerbaycan Türk folkloruna ait kitapçıklar neşredildi. Bu yıllarda Tebriz, Erdebil ve Urmiye şehirlerinde aralıklarla çıkan Farsça 7 adet haftalık dergi, bir adet de günlük (Azerbaycan) gazete vardı. 1970'lerde ise bu sayı beşe düştü. Tarih ilmi tamamen siyasî polisin nezareti altındaydı. Şah rejimi millî şuurun artmasında edebiyatın büyük rolünü dikkate alarak, Türkçe edebî eserlerin neşrine izin vermiyordu. Azerbaycan edebiyatının büyük zorluklarla yayımlanmış (bazıları gizli) eserlerinin sayısı çok azdır. (Nesibzade1997:93-94).

1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulana kadar çok az sayıda Türkçe eserin basılmasına izin verilmiştir. Bu eserler arasında M. A. Ferzane'nin *Mebani-yi Destur-i Zeban-i Azerbaycan* (Azerbaycan Dili Gramerinin Temel Kuralları) adlı eseri önemlidir. Pehlevi rejiminin Farslaştırma siyaseti sonucunda, ruhsuz ve sönük bir hâle gelip resmî kullanılışı yasaklanmış olan Türk dili ve edebiyatının yeniden canlanmasında *Şehriyar'ın Héyder Baba'ya Selam* şiirinin büyük rolü olmuştur. Muhammed Hüseyin Şehriyar 1953'te annesinin tavsiye ve isteği üzerine ana dilinde şiir yazmaya başlamış; ilk yazdığı *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi, kendisinin de beklemediği bir şekilde bir şaheser olmuş ve şaire yalnız İran'da değil, bütün Türk ülkelerinde ün kazandırmıştır. *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi yayınlandıktan sonra kısa bir zamanda halk tarafından sevilerek okunup ezberlenmiş ve İran'daki Türk edebiyatında bir dönüm noktası olmuş ve Güney Azerbaycan şiirinde de yeni bir dönem başlatmıştır. İran'da Türkçe yazma temayülünün güçlenmesiyle Türkçe bazı kitaplar yayımlanmıştır. Pehleviler döneminde yayımlanmış olan Türkçe kitapların büyük kısmını şiir ve halk edebiyatına ait eserler oluşturmaktadır

İran'da Fars milliyetçiliği 19. yüzyıldan günümüze kadar ideolojik biçim ile gelmiştir. Fikrî temellerini daha çok Fars olmayan grupların attığı Modern Fars Milliyetçiliği 1924'te Kaçar Hanedanının devrilmesiyle iktidara gelmiş ve Pehlevîler döneminde hâkim ideoloji olmuştur Pehlevî rejiminin Panfarsizm uygulamalarına dayanak yaptığı *Azerî Yâ Zebân-e Bâstân-e Azerbaycan* (Azeri veyahut Azerbaycan'ın Eski Dili) adlı eser 1921 yılında Ahmet Kesrevî tarafından yazılmıştır. Kesrevî bu eserinde Türklerin Arî ırkından

olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Azerbaycanlıların Türk olmadıkları, Azerî adlı ayrı bir ulus oluşturduklarını ifade eden Kesrevi'ye göre Azeriler, Selçukluların İran'a gelmesiyle özellikle de Safevîler zamanında Türkleşmişlerdir.

Modern Fars milliyetçilerinin esas amacı diğer etnik grupların Farslaşmasına yöneliktir. Fars milliyetçilerine göre Azerbaycan Türkleri sonradan Türkleşmiş olan Türkçe konuşan bir halktır. Sovyetler Birliğinin "Türk Dilli Halklar" görüşü ile İran Pehlevî idaresinin bakışının benzerliği dikkat çekmektedir. İran'da Fars şovenistleri, özellikle Pehlevi zulüm döneminde "Azerbaycan" tabirinin sadece Güney Azerbaycan'a ait olduğunu, İslam'dan önce bu coğrafyada "Azeri Farisi" lehçesini konuşan bir halkın bulunduğunu, bunların "Türkleştirildiklerini" iddia ederek tıpkı Ruslar gibi Azerbaycan'ı Türk dünyasından koparmağa, ona uydurma bir tarih yamamağa çalışıyorlar. Fars şovenistlerinin bu tavrı "İran İslam Inkılabı" döneminde biraz zayıflamışsa da günümüzde yeniden daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. (Akpınar, 1997:3-10)

12 Şubat 1979'da kurulan İran İslam Cumhuriyeti geçmişte Şah yönetiminin etnik ve kültürel asimilasyonuna uğrayan başta Türkler olmak üzere, Fars olmayan halkların talepleriyle karşılaştı. İlk dönemlerde bu halklara bazı idarî ve kültürel hakların verileceği yönetim tarafından ifade edilmiştir. 1979'da Şah rejiminin devrilmesi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türklerin sahip olduğu nispî hürriyet ortamında birden bire Türkçe matbuat ve kitapta bir patlama yaşanır. Onlarca gazete ve dergi ana dili ile yayın yapmanın heyecanı ile ilk yıllarda millî şuuru kuvvetlendirici yazılara ağırlık vermiştir. Devrimden hemen sonra kurulan Tebriz Şairler ve Yazarlar Cemiyeti 1980'li yılların başında yayın organı *Ülker* dergisinde devrimi öven yazılara Türk dilinde yer veriyordu. Yine bu yıllarda Tebriz'de Genç Şair ve Yazarlar Cemiyeti *Genclik* adlı yayın organı ile aynı doğrultuda yayın yapmaktaydı. 1979 Nisan'ında Tahran'da kurulan *Azerbaycan Şairler ve Yazarlar Cemiyeti* 1981 Şubat'ında *Güneş* mecmuasını çıkarmıştır. 1979 Mart'ında Tahran'da faaliyete başlayan *Azerbaycan Medeniyeti Cemiyeti* ünlü şair Habib Sahir'in öncülüğünde kurulmuştur. *Yoldaş, İnkılâp Yolunda, Yeni Yol* gibi birçok dergi İran Türklerinin sorunlarını ve taleplerini ele alan yazıların yanı sıra Marksist görüşlere yer verdiğinden zaman zaman rejim tarafından kapatılmıştır. Adı geçen dergilerin çıkarılmasında Hüseyin Düzgün'ün hizmetleri büyüktür.

Tahran'da Azerbaycan meselelerini araştıran bir grup *Çenlibel* gazetesini çıkarmıştır. Hiçbir grup ve partiyle ilgisi olmayan bazı dergiler de bu dönemde yayımlanmaya başlamıştır. Cevat Heyet'in öncülüğünde çıkan *Varlık*, Tebriz'de yayınlanan *Dede Korkut* dergileri ve *Furûg-i Azadi* gazetesinin ünlü şair Yahya Şeyda'nın denetimindeki Türkçe bölümü Türk kültürü yolunda önemli görevler görmüşlerdir. 50 yıllık Pehlevî idaresi yayın yapmanın açlığı içinde onlarca dergi, yüzlerce kitap neşrini devrimin ilk yıllarında gerçekleştirdiler. Yukarıda ismini saydığımız dergi ve gazetelerin dışında bir kısım Türkçe ve Farsça çıkan bazı dergi ve gazeteler ise Tebriz'de *Odlar Yurdu, Ulduz, Araz* gazetesi, *Molla Nesreddin, Dede Korkut* dergileri; Sarab'da *Veten Uğrunda* gazetesi; Tahran'da *Azadlık, Köroğlu, Azerbaycan'ın Sesi* dergileridir. Bu dergilerin tamamına yakını 1979-1980 yılları arasında neşredilmiş bir çoğu birkaç sayı çıkabilmiş, bazıları maddî sıkıntılardan yayın hayatına son vermiş, bir kısmı ise İran yönetimi tarafından çeşitli bahanelerle kapatılmıştır. *Varlık* dergisi ise zamanımıza kadar yayınını sürdüren yegane dergidir.

1980 yılından itibaren Türk aydınları arasında kullanılan Arap alfabesi ıslah edilerek Türkçeye uygunluğunun sağlanması yolunda bazı adımlar atılmıştır. Bu konuda Hamit Nutki alfabe üzerinde çalışan diğer âlimlerin (K. Meşruteçi, H. M. Savalan, M. T. Zehtabi, B. Behzadi vs.) de görüşlerini dikka-

te alarak Arap alfabesini Türkçeye uygunlaştırmaya çalışmış, Farsça ve Arapçada olmayan ö, ı, ü gibi sesler için bazı harfler ve işaretler ekleyerek, tespit ettiği yazı kurallarını *Varlık* dergisinde uygulamıştır. Hamit Nutki'nin bu çalışmaları *İmla Kılavuzu veya Yazı Kâideleri* adıyla hem *Varlık*'ta hem de ayrıca kitap şeklinde yayımlanmıştır. 2000-2001 yıllarında Arap alfabesinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı duyulunca Tahran'da iki ayrı Ortografi Semineri gerçekleşmiştir.

Güney Azerbaycan'da Türkçe yayın yapan radyo ve televizyon bulunmasına rağmen tüm okullarda eğitim Farsça yapılmaktadır ve tüm resmî işler resmî dilde gerçekleştirilmektedir. İran'ın içinde bulunan etnik grupların komşu devletlerdeki soydaşlarıyla yakın kan ve dil bağları bulunmaktadır. 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasında ilişkiler sorunludur. Güney ve Kuzey Azerbaycan arasındaki ilişkilerin genişlemesi ve dolayısıyla da İran'da Türklük ve Azerbaycanlılık şuurunun artması iki devlet arasındaki münasebetleri etkileyen en önemli faktördür.

İran'ın bünyesinde yer alan ve özellikle Azerbaycan ve Türkmen Türklerinden oluşan Türk unsurları, bu ülkenin Türk Cumhuriyetlerine yönelik tutumunda sorunlar meydana getirmektedir. (Erol, 2002:66-75). Kafkaslarda İran'ın politikasını belirleyen hususlar Türkiye ve Rusya'nın bölge politikalarıyla Azerbaycan'ın yönelimleri olagelmiştir. Kafkaslarda İran'ın Türkiye'nin lehine olacak gelişmelerden kaygılandığı, bunun aynı kaygıyı taşıyan Rusya ile konjonktürel bir uzlaşmaya yol açtığı ifade edilebilir. İran'da nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Güney Azerbaycan'ı Kafkaslar konusunda belirleyici kılan, Güney Azerbaycan meselesinin gelecekte alacağı boyuttur. (Sarıkaya, 2002). Bu gelişmeler başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere İran, Türkiye ABD ve Rusya'nın bölgesel politikalarını şekillendirmektedir.

1997'de Hâtemi döneminin başlamasıyla Türkçe dergi ve gazeteler bir birinin ardınca yayımlanmaya başlamıştır. İran Türkleri Farsça eğitim aldıklarından ve bazı konuların Türk olmayan İranlılar tarafından okunmasını istediklerinden dolayı gazete ve dergileri iki dilli Türkçe ve Farsça olarak yayımlamışlardır. Bazı dergilerin tamamen Farsça (örneğin Yaprak dergisi), bazılarının da tamamen Türkçe çıktığı (örneğin Yurt dergisi) görülmektedir. Bu tip yayın organlarının sayısı azdır. İran Türklerinin çıkardığı dergi ve gazeteler genellikle iki dillidir. *Öyrenci* adlı dergi Türkçe, Farsça ve İngilizce çıkarken Arap alfabesinin yanında bazen Lâtin alfabesini de kullanmaktadır. İran resmî dairelerinin denetimi altında Kuzey Azerbaycanlılar için yayımlanan *Körpü* adlı gazete Kuzey Azerbaycan yazı dilini ve Kiril (son zamanlarda Lâtin) alfabesini kullanır. Türkmen Türklerinin *Yaprak* adlı dergisi ve Türkmen Türkçesiyle çıkan *Sahra* gazetesi bulunmaktadır. Özellikle son beş yıldır İran'da üniversite öğrencilerinin çıkardığı dergiler dikkati çekmektedir. Günümüzde hemen hepsi yönetim tarafından kapatılsa da Tahran, Tebriz, Erdebil, Hoy, İsfahan, Zencan, Merend, Hemedan gibi şehirlerde bulunan üniversite öğrencileri millî şuuru yükseltmek, Türk kültürünü araştırmak ve yaşatmak amacıyla otuz civarında dergi çıkarmışlardır. *Araz, Bakış, Baykuş, Birlik, Çağrı, Çiçek, Dan Ulduzu, Erdem, Heyder Baba, Kimlik, Kopuz, Koroğlu, Nesim, Öyrenci, Sav, Seher, Toprak, Ulduz, Yurt, Işık, Ildırım, Barış, Ulkam* adlarını taşıyan dergilerin ad olarak seçtikleri kelimelerin Türkçe olması ve sembolik anlam taşımaları da dikkati çekmektedir. Öğrencilerin çıkardığı dergilerde kullanılan dilin Türkiye Türkçesinden bir hayli etkilendiği görülmektedir. Öğrenci, öğretmen, uçak, özel, olay gibi onlarca kelime Türkiye Türkçesinden geçmiştir. Bunda bölgede seyredilen Türkiye televizyonlarının ve Türkçe kitapların payı olduğu kadar, Türkiye üniversitelerinde okuyan İran Türklerine ait öğrencilerin de önemli katkısı olmuştur. Ayrıca Güney Azerbaycan öğrencilerinin yeni Türkçe kelime türetme eğilimlerinin güçlenmesi de dikkati çekmektedir. Eskiden

dârülfünun ve medrese-ye âli denilen kelimeye karşılık olarak İran'da Farsça dâneşgah ve Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de üniversite kelimesi kullanılmaktayken Güney Azerbaycan'da Özbek Türkçesinde enstitü anlamına gelen *bilim yurti* kelimesinden türeyen *biliyurt* terimini kullanmaya başlamışlardır.

Azerbaycanlı "biliyurtlular" topluluğunun teşebbüsü ile hazırlanan öğrenci dergilerinin ortak sayısında Dr. M. A. Çehregani öğrencilere hitaben yazdığı *"Yolunuz Milletçilik yoludur, tepeden tırnağa kadar milletçi olmalıyız"* diyerek onların yayın politikalarını şekillendirmektedir. Aslında öğrenci dergilerinin hepsi Türk milliyetçiliği, Türkçenin İran'da hakim kılınması, sözlü ve yazılı edebiyatın örneklerinin halka ulaştırılması, Azerbaycanlılık şuurunun uyandırılması gibi konulara yönelmişlerdir. Örneğin, *Araz* dergisi kendisine, geçmişi tanıtmak ve anayasanın 15. ve 19. maddelerinin uygulanmasını sağlamayı en önemli hedef olarak seçmiştir. Barış dergisi *"seninle barışmak, seninle sevişmek, seninle öpüşmek ebedî borcumdur menim, anayurdum: Azerbaycan"* parolasıyla çıkmaktadır. Çağrı dergisinin ortak sayıda yer alan sayfalarında onun yayın politikası hakkında çok açık bir fikir edinmek mümkündür: *"Çağrı'nın geniş kitleler tarafından alkışlanması tuttuğu siyasette, yani milletçilik ve milletleşme sürecimizi ele alan yazılara yer vermesindedir... Bugün hangi ideolojiye sahip olursak olalım siyasî çizgimizin esas istikameti Türkolog ağırlığı ile Azerbaycancılık olmalıdır". Şehriyar* dergisi çıkış gayesini *"Biz yalnız öz dilimizi seviyoruz, onun yok olmaması için bir millî vazife olarak dilimizi hıfzetmek kararına vardık. Şehriyar dergisi bu yolda ilk adımdır"* diyerek açıklamaktadırlar (Öğrencisel Dergilerin Özel Sayısı, 7 Mart 1380).

İran'da konuşulan Türkçenin değişik varyantları vardır. Bu varyantlar daha çok fonetik farklılıklarla meydana gelmiştir. İlmî literatürde söz konusu varyantlar için Azerî, Sungur (Sonkur), Horasan, Kaşkay, Halaç, Türkmen Türkçesi gibi isimler kullanılmakta olup bunlar arasında Halaççanın diğerlerinden ayrı bir gelişim çizgisi takip ettiği bilinmektedir. Halaçça dışında kalan diğer varyantlar arasında farklılıklar çok azdır. Özellikle Kaşkay ve Sungur Türkçeleri Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak da değerlendirilebilir.

İran'da Farsça'dan sonra en fazla konuşanı olan dil Azerbaycan Türkçesidir. X. Asırdan itibaren bölgeyi yurt tutan Oğuz Türkleri aynı zamanda 1924 yılına kadar burada devletler kurarak yönetici sınıfı da oluşturmuşlardır. Azerbaycan bir coğrafyanın adıdır. Bu coğrafî addan hareketle burada yaşayan Türklere Sovyetler Birliği ve İran'ın siyasetlerine de uygun düşecek biçimde Azerî adı verilmiş, bu yanlış isimlendirme ne yazık ki günümüzde etnik kimliğin şekillenmesinde kullanılır olmuştur. Azerî terimi Ahmet Kesrevî ve onun gibi Panfarsizmin ideologları tarafından sonradan Türkleştirilmiş toplulukları işaret etmektedir. Bu propaganda İran'da yaşayan Türkler üzerinde çok etkili olmamıştır. İran'ın Azerbaycan bölgesinde yaşayanlar kendilerini Türk, dillerini Türkî diye adlandırmaktadırlar. İran'da Türkler her ne kadar bin yıldan beridir yönetici olsalar da devletin resmî dili her zaman Farsça olmuştur. Türkçe Sokak, ev, folklor dili olarak varlığını sürdürmüş, yazı dili hâline gelememiştir. İlmî literatürde kendisine kullanım alanı bulan ve bizim de kullanmak zorunda kaldığımız Azerî veya Azerbaycan Türkçesi İran'ın Azerbaycan ve Erdebil eyaletinde konuşulmaktadır. Bunun dışında Tahran, Save, Hamedan gibi İran'ın değişik bölgelerinde de çok sayıda konuşucusu bulunmaktadır. 14. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesi içerisinde ayrı bir kol olarak ortaya çıkan Azerî Türkçesi, Hasanoğlu adlı bir şairin birkaç şiiri ile ilk mahsullerini vermiş, 19. yüzyılda Mirza Fethali Ahundzade'nin eserleriyle yazı dili olarak formalaşmış ve Azerbaycan Cumhuriyetinin yazı dili olmuştur.

Doerfer ve Hesche, İran'dan derlenen Kaşkay ve Sungur Türkçesine ait materyallerle

Afganistan Kabil Afşar ağzını fonetik ve morfolojik açıdan inceledikleri araştırmada Güney Oğuzca olarak adlandırdıkları dil bölgesi için İran'da Songor, Qal'a-ye Farhad-Xan, Qorwa, Qal'a-ye Soleymān-ābād, 'Ali-Qurči/Aräk, Şahrak, Paradomba, Hoseyn-ābādwe Sarmaşad ve Firūz-ābād; Afganistan'da ise Afşar-e Nānakçi/Kābol alanını kaydetmişlerdir. Dil malzemesinin derlendiği bölgede Kaşkay, Sungur ve Afşar Türkleri yaşamaktadır. Bunların dili de Güney Oğuzca içinde ele alınmıştır. (Doerfer-Hesche, 1989). İran'ın Fars eyaletinde konar-göçer olarak yaşayan Kaşkay Türklerinin nüfusu hakkında farklı rakamlar zikredilmektedir. Kaşkay Türklerinin nüfusu 570.000 ilâ (Boeschoten,1998:1-15) yaklaşık 1,5 milyon(Çelik, 2002:658) olarak gösterilmektedir. Bugüne kadar yazılı bir dile sahip olamadıkları için dillerinde bir standartlaşmadan söz edilemez. Muhittin Çelik tarafından Kaşkay Türkçesi üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır. (Çelik, 1997) İran'ın batı sınırlarına yakın olan Kirmanşah şehrinin 70 km kuzeydoğusundaki Sungur şehrinde konuşulan Türkçeye Sungur Türkçesi denmektedir. Sungur Türkleri, Moğollar döneminde bölgeye gelip yerleşmiştir. Türkçe, Farsça ve Kürtçe arasında sıkışmış olup yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Azerbaycan ve Eynallu lehçeleri arasında kalan ve Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı sayılabilecek derecede benzerlikler gösteren Sungur Türkçesi ile ilgili G. Doerfer ve C. Heyet birer makale yazmıştır. (Doerfer,1977; Heyet,2002)

Kaşkay Türkleri ile iç içe yaşayan Ebi Verdilerin sayısı 40.000 civarındadır. Osman Nedim Tuna tek bir konuşucunun dilinden hareketle bu diyalektin özelliklerini ve Kaşkay Türkçesinden farklı durumlarını ortaya koymuştur. (Tuna,1984:215-245).

Horasan Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde karşımıza çıkan "olga-bolga sorunu"nu da çözecek olan bir anahtar şive durumundadır. Horasan Türkçesinin bir alt diyalekti olarak kabul edilen Özbek Oğuzcasındaki dilsel karışıklıklar ve 13. yüzyılda Anadolu'ya yapılan göçlerin esas merkezinin burası sayılması bu sorunun esasını oluşturmaktadır. (Akar, 2005:243). Horasan Türkçesi hem Oğuzların tarihindeki kimi boşlukları kapatmakta hem de şimdiye kadar yorumlanamamış eski Osmanlıca kimi ögeleri aydınlatmaktadır. Doerfer'e göre Horasan Türkçesi aslında 14. yüzyılda Anadolu'da bir edebî dil olarak bulunmaktaydı. Şimdi ise sadece Horasan'daki Türk şivelerinde yaşamaktadır. (Doerfer, 1999:304) Dört Oğuz dilinin tarihsel gelişimi şöyle olmalıdır: Selçukça X. Yüzyılda bölünür. Horasan, Azerî ve Anadolu Türkleri topluca bir öbek oluştururlar. Türkmenlerden ayrılırlar. Horasan Türkleri batıya yolculuklarını sürdürürler. Horasanca Türkmencedeki kimi özellikleri korur. XVI. Yüzyılda Türkmen yayılması sonunda Horasan ikiye bölünür. Oğuz Özbekçesi adı verilen Kuzey Horasanca Güney Horasancadan ayrılır. Kuzey Horasanca Kıpçak ve Özbek etkileri ile gelişir. Merv ve Belh ağızları oluşur. Batıda ise Azerîce ile Osmanlıca birbirinden ayrılır. Azerîce kimi noktalarda Doğu Oğuzcaya bağlı kalır. Bu noktalar Azerîceyi Horasancaya yaklaştırır. Horasanca Oğuz dilleri arasında Türkmence, Horasanca, Azerîce ve Türkiye Türkçesi dizilişi içindedir. (Bozkurt, 1999:420).

Horasan Türkçesi İran'ın kuzeydoğusunda, Horasan eyaletinde, güneye doğru daha az Türkmenistan sınırında ve Özbekistan sınırındaki Amu Derya'nın biraz doğusunda, takriben 1,5 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. Lehçe olarak Oğuz dil grubu içinde Türkmence ve Azerbaycan Türkçesi arasında yer alır. (Tulu, 2005:1-2).

İran Türkmenlerine yaşadıkları bölgenin adından dolayı Horasan Türkmenleri de denilmektedir. (Özkan,2006:80). Ancak Gürgen ve Günbet gibi yerlerde yaşayan Türkmenlerin dili, Türkmenistan Türkmenlerinin diline Horasan Türkçesinden daha yakındır.

Batı İran'da Hemedan ve Save arasındaki dağlık bölgede bulunan, Türkçenin

konuşulduğu bir bölge olarak anılan Bayadistan'da daha çok Afşar, Bayat, Halaç ve Şahsevenler yaşamaktadır. Bu bölgede yaşayan Türklerin dil kullanımı yaş ortalamasına göre değişmektedir. Altmış yaşın üzerindeki kadınlar sadece Türkçe bilmektedir. Aynı yaş grubunun erkekleri ise İran dilini konuşmalarına rağmen daha çok Türkçeyi tercih ederler. Otuz ile altmış yaş arası iki dilli olup yaşlılarla Türkçe konuşurlarken, çocuklarıyla Farsça ile iletişim kurmaktadırlar. Otuz yaşın altındaki gruplarda eğitimin de tesiriyle artık Türkçenin yerini Farsçanın aldığı gözlenmektedir. (Bulut,2002:679-692).

İran'da Türkmensahra olarak adlandırılan ve Gülistan ile Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş bir coğrafi alanda 2 milyon civarında Türkmen Türk'ü yaşamaktadır. Sünni anlayışa sahip olan Türkmenler bundan dolayı zaman zaman ayrımcılığa da tabii tutulmaktadır. Yazı dili olarak Türkmenistan'da kullanılan edebi dil benimsenmiş olup, konuşmada farklı ağızlar mevcuttur. Türkmenistan'da olduğu gibi Türkmensahra'da da Yomut, Teke, Gölken, Nohurlu, Salır gibi boyların ağızları ayırt edilmektedir.

İran Anayasası'nın 15. maddesine göre İran vatandaşları anadilde eğitim hakkına sahiptir. Ancak bu madde Ermeniler gibi gayrımüslimler için uygulanırken Türkler gibi Müslüman toplumlarda işletilmemektedir. Anayasanın 15. maddesi uyarınca devletin anadil eğitimi için bütçe oluşturması, öğretmenler yetiştirmesi, azınlık dillerinde kitap basması gerekmektedir. Ayrıca azınlıkların kendi dillerinde kendi bütçeleriyle kitap basma hakları vardır. İran Türkmenleri için ne devlet tarafından ne de Türkmenlerin kendi katkılarıyla kurulmuş bir dil öğretim merkezi bulunmamaktadır. Türkmen çocukları Türkmenceyi aile ortamında öğrenmektedirler. Anadil eğitimindeki kısıtlamalar sebebiyle Türkmence Farsça karşısında gittikçe gerilemektedir. Temmuz 2009'da alınan bir kararla milli azınlık dillerinin üniversitelerde 2 kredilik seçmeli ders olarak okutulmasına karar verilmiştir. Bu karar Azerbaycan Türkçesi, Türkmence, Kürtçe ve Beluççayı kapsamaktadır. (Deveci, 2009:51-60).

İran Türkmenlerinde basın yayın faaliyetleri pek gelişmemiştir. 1998 yılında yayın hayatına başlayan ve 8 sayfadan oluşan "Sahra" adlı gazete Farsça-Türkmence iki dilli olarak çıkmaktadır. 1998 yılında "Yaprak", 2000 yılında ise "Fıragi" dergileri Farsça-Türkmence olarak neşredilmişlerdir. 1958 yılında kurulan Türkmen radyosu ile; Gülistan vilayetinin merkezi Gürgen'de haftada yarım saat Türkmence yayın yapan televizyon programı anadildeki etkinlikler olarak sıralanabilir.

Eftalitlerden itibaren Afganistan, Pakistan, Hindistan ve İran coğrafyasında görülen Halaçlar, Gazne ve Delhi Türk sultanlığı devletleri içinde önemli roller üstlenmişlerdir. 8.-9. asırda Halaç kızlarının saraya gelin getirilmesi ile ilgili kayıtlarda Halaç adının geçmesi önemlidir. Afganistan'da Türklerin varlığı Bahterce yazılmış belgelerle de tanıklanmaktadır. Türkçe ad ve unvanlarının geçtiği en eski belge 630 tarihlidir. Belgelerin birinde bir Halaç prensesinden bahsedilmektedir. (Sims-Williams, 2001) 9.-10. yüzyıllarda Arap seyyahlarının eserlerinde Halaçlardan bahsedilmektedir. Harezmî'nin *Mefâtihu'l-Ulûm* adlı eserinde Halaç ve Kencine Türkleri, Eftalitlere dayandırılmaktadır. (Ölmez1995:15)

Afganistan'da yaşayan Halaçların bir kısmı 10. yy.dan itibaren İran'a göç etmişlerdir. *Khilji-Khalji-Khalaj-Ghilji-Ghilzai* adlarıyla Afganistan'da kalanlar ise Peştunlaşmıştır. *Khilji-Gılzay* adıyla Peştunlar içinde önemli bir grubu oluşturan Afganistan Halaçları, Sünnîdir. İran'da Halacistan bölgesinde yaşayan Halaç Türkleri, kendi özgünlüklerini koruyabilmiş; Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dakiler yerli etnik gruplara karışarak asimile olmuşlardır. Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Irak, Anadolu ve Balkanlar'da çok sayıda Halaç adlı Türk grubuna ve yerleşim yerine rastlanmaktadır. Ancak bunlar da Oğuz Türkleri arasında karışmış olup dilleri Oğuzcalaşmıştır.

İran'da yaşayan Halaçlar, Tahran'ın 160 km. güneybatısında Save, Kum, Erak ve Tefriş illeri arasında yer alan bölgede meskûndurlar. Yaklaşık elli bin nüfusa sahip olan Halaçlar, kendi aralarında iki gruba ayrılmaktadırlar. *Helec-i Sava* veya *Kahır* adlı ilk grup, Save, Herekan ve Novberan bölgesinde bulunmaktadır. Kum, Erak bölgesindekiler ise *Helec-i Emir Hüseynli* olarak adlandırılmaktadır.

Halaç Türkçesi Telhab ve Herrab ağzı olmak üzere iki ana kola ayrılır. Telhab ağzındaki *ö* ve *ü* sesleri, Herrab ağzında ė'ye dönüşür. Telhab ağzı *köz, kün, söz, öz;* Herrab ağzı *kez, ken, sez, ez.* Halaç Türkleri arasında Halaççanın durumu, Farsçanın karşısında gerilemiş durumdadır. İran'da ülkenin resmî dili olan Farsça karşısında Türkçenin hemen bütün yörelerde dilsel gerileme içinde olduğu; ses, şekil, söz dizimi ve kelime hazinesi bakımından Farslaşmaya başladığı görülmektedir. Resmî dilin sıkıştırması sonucu, İran'da Horasan, Halacistan gibi bölgelerde Türkçenin tamamen ortadan kalkacağı söylenmektedir. (Doerfer,1999 ; Menz,2003). Dil ölümlerinin çok çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan biri kültürel asimilasyondur. İnsanların üzerindeki siyasî, sosyal ve ekonomik baskılar sonucu iki dillilik ortaya çıkar. İnsanlar eski dillerini anlarken yeni dillerini gittikçe daha iyi kullanmaya başlar. Sonra genelde, oldukça hızlı şekilde bu iki dillilik düşüşe geçer ve eski dil yerini yenisine bırakmaya başlar. Bu, üçüncü aşamaya götürür ki bu aşamada genç nesil, yeni dilinde iyice ustalaşır, kendini onunla tanımlar ve ihtiyaçlarını karşılamak için birinci dilinin gereksiz olduğunu fark eder. Anne babalar, çocuklarıyla konuşurken veya onların yanında eski dili daha az kullanmaya başlar ve çocuklar yeni toplumda doğdukça yetişkinler onlarla dillerini konuşabilecek daha az fırsat bulurlar. Bir nesil içinde bazen 10 yıllık bir sürede aile içindeki sağlıklı iki dillilik durumu, tek dilliliğe kayıp, dili ölüme bir adım daha yaklaştırır. (Crystal, 2007:98-99). Halaç Türkçesi, diğer birçok Türk lehçesi gibi (Karay, Tuva, Şor, Altay vd.) tehlikede olan diller arasındadır. Genç neslin bilmediği, yaşlı nüfusun konuştuğu bu dilde bu zamana kadar (Cemrasi'nin Qarşu Baluqqa Selam adlı şiir kitabı hariç) yazılı herhangi bir eserin bulunmayışı, Halaç Türkçesini gittikçe geriletmektedir. (Gökdağ, 2012).

Halaçça, Türkçenin eskicil özeliklerini koruyan bir dil olması bakımından önemlidir. Ana Altayca **/p/* sesini */h/* 'ye değiştirerek sistemli olarak koruyan Halaççada Eski Türkçe söz içi ve söz sonu */d/* sesi değişmeden kalmıştır. Ana Altaycada **padak*, Halaççada *hadak,* Halaçça *udan- "uyan-",* aslî uzun ünlülerin varlığı, ayrılma hâli eki olarak –dA'nın kullanılması, sıfat-fiil eki *-glII*'nın (Eski Türkçe *–glI)* yaygınlığı (*kelgili "gelen"* gibi örnekler), Halaççanın, Eski Türkçe özellikleri en iyi barındıran Türk dili olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca kendine has söz varlığı, diğer Türk lehçelerinde bulunmayan sözler, Halaççayı ilgi çekici kılmaktadır. Doerfer, *qudghu "uçuş"* kelimesini *hapax legomenon* olarak işaretlemektedir. (Doerfer, 2005:429-431)

Halaç Türklerini Argu olarak adlandıran Kaşgarlı Mahmud, Argulara ait bazı kelimeleri de sıralamıştır. "Bu kelimelerin bugünkü Halaççada yer alması, Argu-Halaç paralelliğini gösterir." diyen Doerfer'e Cevat Heyet karşı çıkmaktadır. Heyet'e göre Sogdluların Türkleşmesinden meydana gelmiş olan Argularla Halaçları birleştirmek yanlıştır; Halaçça, Ana Türkçenin özelliklerini günümüze taşıyan bir dildir; Sogdlular ise miladi 7. yüzyıldan sonra Türk hâkimiyeti ve nüfuzu altına girerek Türkleşmeye başlamışlardır. (Heyet, 2008:378). Gürer Gülsevin Kaşgarlı Mahmud'un Argu dili hakkında verdiği izahatlardan hareketle Argu dili ile Halaççayı karşılaştırmış ve Doerfer'in ileri sürdüğü Halaçça-Argu paralelliğini bilimsel olarak çürütmüştür. Divan u Lugat-it Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud Arguların d'leri y'ye çevirdiğini zikreder. *Çiğil Türkleri "karın doydu" anlamına olarak "karın todtı", yukarıda söylemiş olduğumuz boylar buna*

"tozdı" derler. İsim ve fiillerin geri kalanlarını buna göre ölçümle. Sözün kısası, Çiğil dilinde bulunan zad( ) harfi Rum diyarına kadar olan Yağma, Toxsı, Oğuz boylarıyla Argulardan bir takımlarının dilinde –Çin'e doğru gidilerek bütün boylarda y olur. Yani, Kaşgarlı Mahmud, Argucayı Eski Türkçedeki d/ sesini XI. Yüzyılda korumuş olan lehçeler arasında değil de, y/ haline getirenler arasında zikretmiştir. Gülsevin'e göre Kaşgarlı kelime başı h/ sesini Hotan ve Kençeklilerden duyup diyalekt tasnifinde ayırıcı bir özellik olarak kaydederken Argucada duymaması düşünülemez. Halaççanın en karakteristik özelliklerinden biri olan sözbaşı asli h/ sesinin Argucada olsaydı mutlaka Kaşgarlı tarafından tespit edileceği fikri de Gülsevin'in Halaççanın Argu kökenine getirdiği en önemli itiraz noktalarından biridir. (Gülsevin: 2008; 286-292).Halaç Türklerinin Argu kökeninden ziyade Eftalit, Akhun, Kuşan Türkleriyle bağları daha açık olarak görülmektedir. Tarihi kaynaklarda Eftalitlerin ilgili olduğu Türkler arasında Karluklar, Abdallar ve Halaçlar da belirtilmektedir. (Kurbanov, 2010: 239-242)

Halaç dil malzemesini bilim âlemine tanıtan V. Minorsky olmuş; ancak O, Halaççayı, Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak görmüştür.(Minorsky, 1940). Ferhad Zeynelov da Minorsky ile aynı paralelde düşünmektedir. M. Mukaddem, *Gûyişha-yı Vefs ve Aştiyan ve Tefriş, İran Kunde Tahran 1318 (1939)* adlı eserinde Vefs, Aştiyan ve Tefriş bölgesindeki Azerbaycan ve Halaç Türkçesi dil malzemelerini derlemiş ve incelemiştir. Halaç Türkçesinin gerçek anlamda bilimsel keşfi Gerhard Doerfer, W. Hesche ve Semih Tezcan tarafından yapılmıştır. 1968 yılında Halaçların yaşadığı bölgede derlemeler yapan ekip daha sonra bu dil malzemesini işleyerek neşretmiştir. Halaçça malzemeler, gramer, sözlük, folklor metinleri; kitap olarak Doerfer ve öğrencilerinin gayretli çalışmalarıyla bilim âleminin önüne konulmuştur. Ayrıca Halaçça malzemelerin ışığı altında Türk dili tarihine ışık tutacak birçok makale, aynı ekip tarafından yazılmıştır.(Tezcan, 1999:203-212).

Ülkenin resmi dili olan Farsça karşısında Türkçenin hemen bütün yörelerde dilsel gerileme içinde olduğu ses, şekil, sözdizimi ve kelime hazinesi bakımından Farslaşmaya başladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Yoğun bir Türk nüfusunun yaşadığı Tebriz şehrinde Farsça tesirinin yöre ağzındaki etkileri bir hayli fazladır. (Kıral, 2001). Resmi dilin sıkıştırması sonucu İran'da Horasan, Halacistan gibi bölgelerde Türkçenin tamamen ortadan kalkacağı öngörülmektedir.

Nüfusunun yarısından fazlası Fars olmayan etnik gruplardan oluşan İran'da kültürel kimlik ve anadil haklarını savunan Türkler "Pan-Türkizm yayılmacılığı yaparak ülke güvenliğine karşı eylemlerde bulunmak" suçlamalarıyla karşılaşmaktadırlar. Ülkede Farsça olmayan dillerin kullanımına büyük zorluklar çıkarılmaktadır. Kültürel hakları savunan çok sayıda Türk aydını, gazeteci, yazar İran hapishanelerinde çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. Küreselleşen dünya'da İran'ın daha açık politikalar izlemesi Türk topluluklarını da gelecekte rahatlatacaktır.

Kaynakça

Akar, Ali; (2005), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul,

Akpınar, Yavuz; (1997), "Türkçülük ve Azerbaycancılık Kavramları Hakkında Bazı Düşünceler", *Kardaş Edebiyatlar,* Sayı 39, s.3-10.

Albayrak, Recep; (2012), *Türklerin İranı*, Berikan Yayınları, Ankara.

Attar, Aygün; (2006), *İran'ın Etnik Yapısı*, Divan Yayıncılık, Ankara

Barutçu-Özönder, F.Sema; "İran ve Türkler", *KÖK Araştırmalar*, C. IV, s. 2, Güz 2002, s.102-103.

Blaga, Rafael; (1997), *İran Halkları El Kitabı*.

Boeschoten, H.; (1998),"The Speakers of Turkic Languages", *The Turkic Languages*,(Editörler: L. Johanson, Eva A. Csató), London, New York, s. 1-15.

Bozkurt, Fuat; (1999), *Türklerin Dili*, Ankara,

Bradley, John R.;(2007) "Iran□s Ethnic Tinderbox", *The Washington Quarterly*, 30, 1, (2006-2007), s.181-190.

Bulut, Christiane; (2002), "Bayadistan (İran)'daki Türk Kavimleri", *Türkler*, (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Cilt 20, Ankara, s. 679-692.

Celilov, Feridun; (2000), *Azer Halkı*, Bakı

Crystal, David; (2007), *Dillerin Katli* (çev. Gökhan Cansız), İstanbul, Profil Yay.

Çelik, Muhittin; (1997), *Kaşgay Türkçesi* (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

Çelik, Muhittin;(2002) "Kaşkay Türkleri", *Türkler*,(Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Cilt 20, Ankara, s. 658-674.

Deveci, Abdurrahman; (2009), "İran Türkmenleri: Türkmensahra ", *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2009, Cilt I, Sayı 10, s.51-60

Doerfer, G.;(1997), "Das Songortürkische", *Studia Orientalia*, Vol. 47, Helsinki, s. 43-56;

Doerfer, G.;(1999) "İrandaki Türk Dil ve Lehçeleri ile Bunların Hayatta Kalma Şansı", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996,* Ankara, s. 303–310

Doerfer, G., (2005), "Khalaj", *Encyclopadedic Ethnography of Middle East and Central Asia I* (ed. R. Khanam), Nev Delhi: Global Vision Publishing House, s. 429-431.

Doerfer , G. – W. Hesche; (1989), *Südoghusische Materialien aus Afghanistan und Iran*, Wiesbaden,

Erol, M. Seyfettin;(2002), "İran'ın Orta Asya Politikası. Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu Ya Da Ava Giden Avlanır", *Stratejik Analiz,* Sayı 28: s. 66-75.

Gökdağ, Bilgehan Atsız; (2012), *Ali Asqer Cemrasi, Qarşu Balıqqa Selam,* Ankara Vizyon Yay., Ankara

Gülsevin, Gürer; (2008), "Kaşgarlı Mahmut'un Verdiği Bilgilere Göre Arguca Eski Halaçça Olabilir mi?", *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu, Bildiri Metinleri*, Editör: Muhsin Kalkışım, Rize, s.286-294

Heyet, Cevat; (2002), "Sungur Türkleri", *Türkler*,(Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca),C. 20, Ankara, s. 675-678.

Heyet, Cevat; (2008), *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TDK Yay.

Kıral, Filiz;(2001), *Das gesprochene Aserbaidschanisch Von Iran, Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*, Wiesbaden,

Kurbanov, Aydogdy; (2010),*TheHephthalıtes:ArchaeologicalandHistoricalAnalysis* ; PhD thesis submitted to the Department of History and Cultural Studies of theFree University, Berlin.

Menz, Astrid; (2003), "Endangered Turkic Languages: The case of Gagauz In", *Language death and language maintenance: theoretical, practical and descriptive approaches* (ed. Mark Janse & Sijmen Tol), Amsterdam: Benjamins, s. 143-155.

Minorsky, V., (1940), "The Turkish Dialect of the Khalaj", *Bulletin of the School of Oriental Studies,* V. 10.2: 417-439. (Türkçesi: F. Güley, "Halaç Türk Diyalekti", *TDED,* C. 4.1-2,1950: 83-106).

Nesibzade, Nesib; (1997), *İran'da Azerbaycan Meselesi*, Bakı,

Ölmez, Mehmet; (1995), "Halaçlar ve Halaçça", Çağdaş Türk Dili, S. 84, s. 15-22.

Özkan, Nevzat; (2006), Türk *Dilinin Yurtları*, Akçağ Yay.,Ankara,

Resulzade, M.Emin;(1993), *İran Türkleri*, (Hazırlayanlar: Y.Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın), İstanbul, 1993,

Salihi, Ali Ekber;(2011) *http://www.dha.com.tr/dunya/iran-disisleri-bakani-ali-ekber-salihiden-muzakere-aciklamasi-son-dakika-haberleri-_259918.html)*

Sarıkaya, Yalçın;(2002) "Hatemi Döneminde İran'ın Dış Politikası, Geleneksel Dış Politika İçin Atılım İmkanı mı?" *2023,* Sayı 14.

Sarıkaya, Yalçın; (2007), *İran'da Milliyetçilik Ve Bölgeye Yansımaları*, Gazi Ü. Sos.Bil. Enst. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Sarrafi, Ali Rıza; (1383/2005), "İran'da Türklerin Coğrafiya ve Ahali Sayısı", *Dilmaç*, S.2, Tebriz

Shaffer, Brenda; (2002), *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, The MIT Pres Cambridge, Massachusetts,

Sims-Williams, Nicholas, 2001, *Bactrian Documents from Northern Afghanistan I*, USA: Oxford University Press.

Tezcan, Semih; (1999),"Halaççanın Önemi ve Halaçça Araştırmalarının Sürdürülmesi Gerekliliği", *Issues in Turkic Languages description and language Contact* (ed. S. Fujishiro, M. Shogzito), Kyoto, 1999, s. 203-212.

Tulu, Sultan;(2005), *Horasandan Masallar ve Halk Hikâyeleri*, Ankara,

Tuna, Osman Nedim; (1987), " Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Diyalekti", *TDAY-Belleten* 1984, Ankara, s. 215-245.